

РОЗВИТОК ІДЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ К.Д. УШИНСЬКОГО ЗАСОБАМИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ М.А. МАРКЕВИЧА

У статті розкрито теорію та практику етнізації дітей, засоби етнізації, висвітлено практику виховання національної свідомості дітей засобами наукової спадщини М. Маркевича: історія мова, фольклор, свята, обряди, звичаї, народний календар.

Ключові слова: етнізації, національна свідомість, дошкільники, молодші школярі, засоби етнізації, наукова спадщина М. Маркевича.

Постановка проблеми у загальному вигляді

На початку ХХІ сторіччя посилюється ріст етнічності народів світу, який підтвердив відкриття В.Вернадським закономірність, що розвиток освіченості і культури народів поглиблює в них національну самосвідомість в тій же мірі, в якій формується почуття причетності до всього людства.

Народ і виховання – ці два поняття взаємопов'язані, вони не існують одне без одного. Адже так повелося в історії людства, що кожен народ від покоління до покоління передає свій суспільний та соціальний досвід, духовне багатство як спадок старшого покоління молодшому. Саме так створюється історія матеріальної та духовної культури нації, народу, формується його самосвідомість. Народ завжди виступає вихователем молодшого покоління, а виховання при цьому набуває народного характеру.

Як зазначав К.Д. Ушинський: "Народ сам творить свою історію і виховання є одним із основних шляхів саморозвитку. Тому систему народного виховання не можна видумати або запозичити в інших народів" [4, с. 99].

Відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу. Тому особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості українців усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації. Зарядити справі може створення такої системи народної освіти, яка виховувала б національно свідомих громадян України.

Зазначимо, що вивчення процесів національного самоусвідомлення автохтонним населенням своєї приналежності до тієї чи іншої нації є нині пріоритетним напрямом досліджень у різних країнах світу в тому числі і в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій

Наукові дослідження Ю.В. Дробіжева, І.С. Кона, М.Є. Горелова, К.Д. Ушинського, С.Ф. Русової, І.В. Зайченка, М.М. Фіцули, Г.С. Лозко, С.П. Павлюк, О.В. Ковальчука, Л.А. Юди, В.М. Ніколаєнка, Я.Б. Гнутеля та інших переконливо доводять, що дитина повинна знаходитись під постійним виховуючим впливом матеріальної і духовної культури свого народу. Це потрібно, найперше, для найповнішого розкриття природних схильностей дитини і розвитку її здібностей, виявлення етнопсихологічних особливостей. Однак сучасна етно-культурна ситуація в Україні, далека від тієї, яка потрібна для повноцінного духовного та інтелектуального відродження народу. Діти, які не залучаються з раннього віку до культури та історії свого народу, не знаходяться під прямим формуючим впливом україномовного середовища, не використовують повною мірою своїх можливостей як у закладах освіти, так і в повсякденному житті.

У вітчизняній літературі ідея народної педагогіки одержала поширення від її засновника К.Д. Ушинського. В якості складових "педагогічного генія народу" він розглядав: національну школу, рідну мову, народну культуру, основи наук, що відновлює етнічне середовище, народне виховання, яке формується на основі життєдіяльності народу: традицій, звичаїв, обрядів, національної самосвідомості й етнічні стереотипи поведінки, які реалізують самосвідомість в повсякденному житті [2, с 99-100].

Виклад основного матеріалу

Довгий час народні традиції сприймалися як архаїзми чи пережитки минулого, а не найбільш ефективний засіб виховання. Відчуття джерел народності постало сьогодні першорядним завданням, як перед суспільством, так і перед сучасною системою освіти, зокрема.

Тому, на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогіки постає проблема дослідити маловідомі сторінки українознавства, які сьогодні майже не вивчені і не задіяні повною мірою у вихованні маленьких українців. Це, насамперед, стосується багатой наукової спадщини історика, етнографа, фольклориста і композитора Миколи Андрійовича Маркевича(1804-1860). Саме з цих народних джерел педагогіка може брати той матеріал, який дасть змогу українській нації розвиватися, а не асимілювати та зникнути.

Народне виховання є джерелом, з якого дитина черпає допомогу для національного самовизначення. Якщо предметом уваги дитини стає національне, рідне, а вихователь спонукає дитину поставитись до нього

прихильно, то це є нормальний шлях для формування національної свідомості. Педагог повинен подбати, щоб дитина якомога частіше стикалася з національними цінностями, і, щоб сам він не був байдужим до них. Вперше з національними цінностями дитина зустрічається в сім'ї, дитячому садку, школі. У школі цей процес іде двома напрямками: через навчальні предмети і вдало організовану позашкільну виховну роботу. Ось тут і стануть у нагоді ті засоби, які знаходимо у науковій спадщині М.Маркевича: традиційні – предмети побуту і народного мистецтва, іграшки, тексти фольклорних творів, звичаї, обряди; нетрадиційні – народний календар, відомості з історії країни і народу, внесок окремих особистостей у розвиток її культури. Особливе місце в педагогічному процесі відводиться міфологічному матеріалу, яке широко представлено у творчому доробку М.А. Маркевича. Роль міфології була визначена нами як засіб, що сприяє розширенню і поглибленню уявлень про культуру народу, що допомагає дитині розвести і сприйняти реальний і вигаданий світ, засвоїти моральні, екологічні, естетичні правила поведінки людини в навколишньому середовищі.

Саме М. Маркевич одним з перших розпочав всебічне вивчення народного побуту та фольклору. Його етнографічні дослідження надзвичайно цінні та вельми актуальні й сьогодні як першоджерела, на них посилаються народознавці та етнографи [3, с. 5].

Згадуючи М.Маркевича, ми не можемо бодай кількома словами не сказати про нього як про історика. Все своє життя збирав він матеріали й документи до історії України, які видав у 1842-1843 рр. у п'яти томах. Окрім "Історії Малоросії" він написав цілу низку історичних праць. Чільне місце серед них займають такі: "О козаках", "Мазепа", "О первых гетьманах Малороссийских".

М. Маркевич – знаний етнограф: ще з молодих літ задумав він велику працю про духовне життя українського народу, його культуру та побут. Першими результатами тієї копіткої роботи були "Украинские народные напевы", в яких горить любов до Батьківщини, блищить слава минулих подвигів.

Великий етнографічно-статистичний матеріал, зібраний М. Маркевичем у Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях, мав вийти в світ солідною працею "Внутренняя жизнь малороссиян от 1600 года до нашего времени", але, на жаль, надрукувати її повністю в ті часи було неможливо, і тільки окремі нариси праці побачили світ. Серед них, у Києві (вже після смерті автора) 1860 року стараннями І. Давиденка була надрукована книга "Обычаи, поверья, кухня, напитки малороссиян", яку, на превелику радість любителів історії та народознавства, 1991 р. перевидало видавництво "Либідь", а 1992 р. – "Час",

У "Звичаях...", як і в "Українських мелодіях", серед фольклорних матеріалів переважає календарна поезія. Обряди, пісні та повір'я описані в книзі річним циклом свят – починаючи з Нового року, що дає змогу педагогу використати матеріали книг (як на уроках, так і в позаурочний час) протягом усього року, неодноразово повертаючись до них. Неоцінним скарбом для школярів та класовода будуть зібрані М.Маркевичем етнографічні матеріали: колядки, шедрівки, веснянки, петрівки, Купала, обжинки та інші свята народного календаря.

Вивчаючи з дітьми побут та звичаї українців, неможливо лишити поза увагою такий важливий аспект життя, як харчування. М. Маркевич присвятив йому в "Обычаях..." цілий розділ "Простонародная кухня, десерт и напитки", який стане сьогодні в пригоді для приготування дешевих, простих і поживних страв. Цей розділ дасть відповідь не лише на питання – "Що їли?", але й "Коли їли?" і "Як їли"?

Дізнатися про світоглядні уявлення й народні знання про рослинний і тваринний світ, знання з метеорології, про народний землеробський календар, а також перевірити їх нині й активізувати роботу з календарем природи в народознавчому руслі допоможуть дітям дібрані М. Маркевичем прикмети і повір'я.

Ось деякі з них, які ми використали під час проведення експериментального дослідження у роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.

На Стрітіння зима з літом зустрічається. Якщо в цей день відлига і вода капає з даху, то зима ще пролежить, якщо ж мороз, то зима настане рано.

На святу Євдокію (1 березня за ст. стилем) байбак прокидається від зимового сну, виходить з нори і свистить.

В день святого Олексія (17 березня) шука пробиває хвостом лід.

У день святого Благовіщення: яка буде погода, така буде й на Світлі свята. Птахи в цей день не в'ють гнізд.

В день святого Гавриїла (26 березня) прилітають ластівки.

В Лазареву суботу сіють горох, щоб був рясний (15 квітня).

На Георгія (23 квітня) збирають вранішню росу і мажуть очі тому, в кого болять, окропляю нею домашніх птахів.

Якщо ворона цього дня заховається в житі, то чекають доброго врожаю.

Коли до Івана (23 червня) просо з ложку, то буде і в ложку. Якщо 24 червня гроза, горіхи будуть порожні і буде їх мало.

Якщо на Мокрини (19 липня) піде дощ, то вся осінь буде дощовою.

Після Іллі (20 липня) вже не купаються.

Прийшов Спас (6 серпня) – держи рукавиці про запас.

В день святого Наума (1 грудня) добре починати вчити дітей, наука піде на ум.

На Варвари (4, 5, 6 грудня) кажуть: "Варочка постеле, Савва погладить, а Микола стукне", "Варвара ночі вкрала, дня приточила".

Якщо перший грім почується на заході, буде добрий урожай хліба.

Якщо в перший грім підперти спиною дерево, стіну, ворота, то спина не болітиме.

Дівчата, почувши перший грім, біжать до струмка чи річки вмиватись і витираються чи не будь червоним, щоб не губити красу, бути багатими. Вони ловлять гусеня і торкають обличчям, щоб позбутися ластовиння.

Якщо зозуля вперше кує і в цей час у вас в кишені є гроші, то весь рік водитимуться.

Наводимо зразок весняного обряду з рястом записаного М.А. Маркевичем на Чернігівщині.

Перші квіти називаються тут ряст. Нарвавши і кинувши їх на землю, топчуть примовляючи: "Топчу, топчу ряст, ряст, Бог здоров'я дасть, дасть. Дай Боже потоптати і того годі літа ждати". Це побажання дожити і до наступної весни. Від цього звичаю пішла така народна поговорка: "Та вже йому рясту не топтати". Так говорять у народі про безнадійно хвору людину, яка не доживе до наступної весни.

Обряд із вербою М. Маркевич описує так: "У вербну неділю, повернувшись із вранішньої служби, той, хто не полінувався встати рано і приніс із собою вербу, приходять до лінивця, що спить, б'є його та примовляє:

*Не я б'ю, верба б'є,
За тиждень – Великдень,
Будь великий, як верба,
А здоровий, як вода,
А багатий, як земля" [8, с. 17],*

Освячену в церкві вербу садили на городі, в саду, на подвір'ї, клали на покуті за образами, а навесні, на Юрія, нею виганяли пасти худобу, а також клали в першу Купіль новонародженому.

Автор зазначає, що веснянки співалися дівчатами щодня, ввечері після роботи. У свята, після обіду, водили хороводи, діти і молодь грали в різні ігри: "Король", "Перепілка", "Ворон", "Просо", "Дробушка", "Мак", "Дер-дер". Даємо опис гри "Дер-дер". Забивають кілок на подвір'ї, двох хлопчиків прив'язують за праву ногу до кілка так, щоб вони були кроків на тридцять від нього і могли навкруги бігати; одному дають у руки тріскачку, іншому мотузок; обом зав'язують очі. Перший тріщить, тікає, другий, чуючи звук, намагається "вдарити" першого.

Було надзвичайно цікаво спостерігати, як сучасні діти грали в старовинні ігри, записані М. Маркевичем, і вони були для них такими ж веселими і цікавими, як і їхнім ровесникам майже два сторіччя тому.

К.Д. Ушинський зазначав що народність це той фундамент, на якому базується все подальше виховання. Створене самим народом і засноване на народних засадах, має ту виховну силу, якої немає у найкращих системах запозичених у інших народів. Виховання, коли воно не хоче бути безсилим, повинно бути народним. Почуття народності таке сильне, що в час загальної загибелі усього святого у благородного воно гине останнім. Тільки народне виховання є живим органом в історичному процесі народного розвитку. Народність є досі єдиним джерелом життя народу.

К.Д. Ушинський стверджував, що від народження до 7-8 років формується генотип людини, розростається "корінь духовності", який живить національні почуття, стає основою психічного, фізичного, інтелектуального розвитку особистості.

Мова, традиції, звичаї, свята, обряди, життя, різні види народного мистецтва, народні вірування, символи і мораль, які вбирає дитина в цей віковий період, залишається в своїй пам'яті на все життя і спрямовують її поведінку. Дошкільнята сприймають світ почуттями наслідуючи своїх батьків. У молодшому шкільному віці настає сприятливий час для системного опанування цілого світу знань, уявлень, понять, категорій з яких згодом утворюється певна світоглядна позиція.

Саме молодший шкільний вік – це час, коли закладаються міцні підвалини багатьох якостей особистості розвивається національна самосвідомість на основі інтеграції почуттів, знань і поведінки.

Висновки

Спадщина М.Маркевича є чистим життєдайним джерелом, з якого питиме цілощу чисту воду ще не одне покоління українців, ми в цьому переконані. Вивчення цієї спадщини наповнить навчання й виховання дітей тим змістом, який дасть змогу пов'язати минуле, сьогодення і майбутнє.

Як бачимо, інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історії, географічного походження, мови, культури і традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен з цих чинників визначає єдність поколінь і сприяє формуванню громадянина-патріота. Науково обгрунтоване, належним чином організоване виховання відображає духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури.

Формування національної самосвідомості українців дасть змогу консолідувати народ України педагогічним шляхом, тими засобами, які є традиційними для кожного народу і українського зокрема.

Використані джерела

1. Антипець О.О. Проблеми етнізації особистості та засоби їх вирішення / О.О. Антипець / Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки. – 2011. – Вип. № 84. – С. 7-10.
2. Антипець О.О. З глибокою шанобою і любов'ю / О.О. Антипець / Початкова школа. – 1994. – №2 – С. 54-56.
3. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: в 2 т. – Т. 1. – С. 99-100.
4. Ушинський К.Д. Рідне слово / К.Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори. Т. 2. – К., 1983. – 242 с.
5. Ковальчук О.В. Українське народознавство / О. Ковальчук. – К., 1993. – С. 123-138.
6. Маркевич М.А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / М.А. Маркевич. – К.: Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. – 184 с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999. – С. 44.
8. Фіцула М.М, Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2002. – 192 с.
9. Юда Л.А. Етнопедагогічні традиції виховання та їх значення в процесі розбудови національної системи освіти / Л.А. Юда. – Чернігів, 1996. – С. 23-24.

Antypets O.

THEORY AND PRACTICE OF ETHNICIZING OF CHILDREN BY MEANS OF SCIENTIFIC HERITAGE OF M. MARKIEWICZ

The article explores the theory and practice of children's ethnicizing, means of ethnicizing, the practice of training the national consciousness of children by means of scientific heritage of M. Markiewicz is shown: history, language, folklore, festivals, rituals, customs, folk calendar.

Key words: *ethnicizing, national consciousness, preschool children, primary school pupils, means of ethnicizing, scientific heritage of M. Markiewicz.*

Стаття надійшла до редакції 18.06.13